

**ВИСШЕ ТРАНСПОРТНО УЧИЛИЩЕ
“ТОДОР КАБЛЕШКОВ”**

1574 София, ул. Гео Милев 158, тел.: 02/ 9709 211; факс: 02/ 9709 242; e-mail: office@vtu.bg; www.vtu.bg

**ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ
НА СИГУРНОСТТА
И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА
В УСЛОВИЯ НА КРИЗА**

София

2011

Основна задача на настоящата студия е да се разкрият икономическите аспекти на сигурността. Разглежда се взаимозависимостта между сигурността и конкурентоспособността при променящите се условия, предизвикани от икономическата и финансова криза. Представя се една друга гледна точка за сигурността и конкурентоспособността.

Съществено място се отделя на конкурентоспособността на работната сила като предпоставка за сигурност на бизнеса. Изясняват се въпроси на икономическата криза, антикризисните подходи и сигурността.

ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СИГУРНОСТТА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В УСЛОВИЯ НА КРИЗА

Студия

©Автор

Доц. д-р Мария Славова-Ночева

Рецензенти:

Проф. д.ик.н. Пеню Михайлов

Доц. д-р Параскева Димитрова

Висше транспортно училище “Тодор Каблешков”

София, 2011

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Икономически аспекти на сигурността	4
2. Сигурност и конкурентоспособност – една друга гледна точка	9
3. Конкурентоспособността на работната сила в България – предпоставка за сигурност	20
3.1. Конкурентоспособност на работната сила и сигурност на бизнеса	20
3.2. Състояние на заетостта	26
3.3. Безработица	28
3.4. Някои аспекти на работната сила в транспорта	32
4. Икономическата криза, антикризисните подходи в България и сигурността	37
4.1. За изхода от икономическата и финансова криза в България и сигурността	37
4.2. Преодоляването на последиците от икономическата и финансова криза у нас	41
4.3. За предотвратяването на следваща икономическа криза	44
4.4. Възможност от нова световна рецесия и влиянието ѝ върху българската икономика	45

ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СИГУРНОСТТА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В УСЛОВИЯ НА КРИЗА

Ако икономическите знания бяха перфектни, ако е възможно да се знае какво ще се случи със заплатите, лихвения процент, цената на акциите и ценните книжа, то надарените с това не биха дали или предали тази информация, а щяха да я използват за себе си. Икономиката, основана върху сигурността, би се оказала печеливша. Скоро те ще притежават всички необходими активи.

Коментар на Джон Кенет Гълбрайт в предаването по БНТ при посещението му в България – 09.03.2003 г.

1. Икономически аспекти на сигурността

Сигурността в началото на XXI век е сериозно предизвикателство за човечеството. Глобалните процеси поставят много проблеми пред сигурността, която има значими страни и аспекти. Заплахите за сигурността в глобален аспект изискват обединените усилия на цялата международна научна общност за постигането на един мирен и сигурен свят. Постигането на оптимално равнище на сигурност е предпоставка за повишаване на конкурентоспособността на българската икономика.

Понятието сигурност е сложно и многоаспектно понятие. Трудността при неговото изясняване е свързана с множество гледни точки, от които може да бъде разгледана тази категория – икономическа, социална, военна, политическа, екологична, информационна и др.

Най-често съдържанието на сигурността се свързва със състоянието на кризи и конфликти, произтичащите от тях рискове и свобода на институционалните фактори и личните субекти на обществото да противодействат на нежеланите, недоброжелателни въздействия и смущаващи фактори.

Не съществува единна теория за сигурността, така че нейният предмет не може да се определи еднозначно.

„Предмет на изследване е самата сигурност като същност, като феномен, а също елементите на нейния абстрактен модел, начините и средствата за нейното поддържане и защита, формите, равнищата, както и взаимодействието между тях”.¹

¹ Стефанов, Г. Теория на международната сигурност, С., 2009, с 9.

Обществената сигурност е поле на отговорност и е от компетенция на публичния сектор. Политическата система и специализираните защитни организации са отговорни пред обществото за адекватността при вземането на мениджърски решения за заплахите, които пораждат рискове за сигурността.

Нашата сигурност зависи от рискове за причинените загуби, които биха довели до намаляване на конкурентоспособността на икономиката. Поддържането на едно необходимо равнище на сигурност изисква определени разходи и има съответна цена. От ресурсна гледна точка за обществото особено значение придобива въпросът за оценяване на разходите за поддържане на сигурността. Неоценяването на реалните заплахи и поражения може да доведе до сериозни загуби. Неоправданото изразходване на средства за сигурност ограничава възможностите за развитие на съответните човешки дейности.

Сигурността е едновременно обект на управление и благо, желано качество на живот и предмет на управлението. В условията на нарастваща нестабилност сигурността се превръща в особено важна цел за личността, бизнеса, публичния сектор и обществото като цяло.

Понятието „сигурност” е един от най-често употребяваните термини в нашата съвременност. Самото понятие „сигурност” се определя по различни начини:

Джон Стюарт Мил дефинира сигурността като интерес от висш порядък, задължаващ към защита на това, което е необходимо за благосъстоянието на гражданите на държавата.²

Освен това се твърди, че „сигурността на една система се състои: първо, в нейната способност да се съхрани и при промяна на средата, условията, обстоятелствата, от които тя зависи.; второ, да функционира и се развива оптимално, т.е. при най-малък разход на ресурси”.³ Сигурността може да се разгледа като комплекс, като потребност и като динамична устойчивост.⁴

Икономическата сигурност е достъпът до ресурси, финансите и пазарите, необходими за поддържане на приемливи нива на благосъстояние и икономическа мощ на държавата.⁵

² Цит. по Алексеева Т., Дилема безопасности: американски вариант – Пол Инс, 1993, с. 19.

³ Проданов, В., Вътрешната сигурност и националната държава. Военен журнал, 1995, №2, с. 18-19.

⁴ Слатински Н., Измерения на сигурността. С., 2000, с. 11-21.

⁵ Цит. по: Слатински Ruzal Barry, People, States And Fear. An Agenda For International Security.

Икономическата сигурност заема особено място в цялостната конструкция на сигурността. Съвременният свят е предразположен към господството на икономическото пространство и по всички признаци може да се съди, че тенденцията е устойчива и задълго време ще се превърне в основна парадигма на XXI век.

Употребата на понятието икономическа сигурност като важен компонент в комплексната сигурност е използвано за пръв път през 1971 г. от Министерството на външната търговия и промишлеността на Япония като израз на зависимостта на вътрешно-икономическия растеж от международните отношения. По-широко разпространение този термин получи през 80-те години на XX век, в контекста на глобализацията и международната сигурност. Макар че неговата употреба неумолимо се налага в практиката, в научната литература все още не е изяснен.

Проблемът за икономическата сигурност винаги е произтичал от необходимостта за икономическия растеж на всяка степен от развитието на обществото. Гарантирането на икономическата сигурност е една от най-главните функции на държавата. Този проблем е сравнително нов и е недостатъчно изследван. От гледна точка на икономическото развитие и конкурентоспособността на икономиката той също е непълно изследван проблем.

В условията на кризисен преход и необходимостта от търсенето на пътища за икономическа стабилизация, изследванията се основават на определена стратегия за развитието на стопанството в областта на структурната, индустриалната, финансовата и външно-търговската политика на страната.

Разновидност на традиционния подход, прилаган в мирно време, е разбирането за икономическата сигурност, като съвкупност от възможности на стопанството на страната за справяне с природни бедствия и екологични катастрофи.

Широко разпространено на Запад е виждането, според което икономическата сигурност се разглежда като осигуряване жизнеспособността на националната икономика в условията на икономическа, отраслева, национална, регионална и световна криза.

През последното десетилетие, характеризиращо се като период на дълбоки структурни промени в стопанствата на развитите държави, понятието ико-

номическа сигурност беше допълнено с такъв фактор като гарантиране на конкурентоспособност на националната икономика или на нейните водещи отрасли в световното икономическо пространство. Това се налага от факта, че все повече изследователи стигат до извода, че именно конкурентоспособността е най-обективният и интегрален критерий за жизнеспособност на пазарната икономика.

Изясняването на същността на икономическата сигурност е необходимо, за да се изследва нейната връзка с понятията „развитие” и „устойчивост”. Развитие е един от компонентите на икономическата сигурност. Ако икономиката не се развива, рязко се ограничават възможностите за нейното оцеляване, намалява се способността за справяне с вътрешни и външни заплахи. Развитие е важен елемент на икономическата сигурност, тъй като чрез него стопанската система може да се усъвършенства в съответствие с промените и да отговаря на предизвикателствата на външната среда. Устойчивостта на икономиката отразява трайността и надеждността на нейните елементи, на хоризонталните и вертикалните връзки вътре в стопанската система. Колкото по-устойчива е икономическата система, толкова по-жизнеспособна е икономиката, а следователно и оценката за нейната сигурност ще бъде по-висока. Нарушаването на пропорциите и връзките между отделните компоненти на системата води до дестабилизация и носи в себе си предпоставки за несигурност на отделния човек, държавата и обществото и е сигнал за преход от състояние на сигурност към състояние на несигурност.

Затова икономическата сигурност все повече се превръща в компонент на стабилността на държавата. Тя има сложна структура и най-общо следните елементи: първо, това е икономическата независимост; второ, стабилност и устойчивост на стопанската система; трето, способност за саморазвитие и усъвършенстване.

На тази основа икономическата сигурност може да се разглежда като съвкупност от условия и фактори за гарантиране на независимост, устойчивост и стабилност на националната икономика, на нейните сектори и дейности, както и способността им към постоянно обновяване и самоусъвършенстване.

Първо. Според една част от специалистите⁶ икономическата сигурност трябва да отговаря на две условия: запазване на икономическата самостоятелност на страната и способност за вземане на решения в съответствие със собствените интереси; възможност да се запази постигнатото жизнено равнище на населението и впоследствие то да се повиши.

Второ. Друга група икономисти се обединяват около мнението, че икономическата сигурност трябва да се определя като състояние на икономическата система, запазващо се до този момент, когато вътрешният пазар на дадена страна не зависи от действието на външни фактори, т.е. негативното влияние отвън се компенсира с резервите на стопанството.

Заедно с това икономическата сигурност може да бъде определена като устойчивост на националната икономическа система към ендегенните или екзогенните шокове с икономически или политикономически произход, проявяващ се в нейната способност да неутрализира източниците на заплахи и да минимализира щетите, нанесени вследствие на реални въздействия от икономически характер.

Най-общо икономическата система трябва да се разглежда като състояние на националното стопанство, при което са закрепени и гарантирани икономическите основи на развитието.

Това изисква от икономическа гледна точка да се определят ориентирите за икономическото развитие на страната, да се формулират дългосрочни икономически цели и интереси на нацията и да се осигурят необходимите ресурси, които на основата на рационалното им използване да произвеждат определен ефект на национално равнище.

Заедно с понятието сигурност винаги се изследва и неговият антипод – понятието несигурност. „Несигурността е много повече от сигурността, при която започват необратими промени и разрушителни деформации, т.е. там, където свършва сигурността започва несигурността и обратно.”⁷

⁶ Вж. Economic Strategy and National Security, Ed De Souza, P. J. Boulder, 2000, Economics and National Security, A History of The Interaction. Ed Goodwin, C.D. Durkham 1991, Westing A. H. Global, Resources and International Conflict Environmental Factors In Strategic Policy and Action, Oxford, 1986.

⁷ Слатински Н., Цит. произв., с. 24.

Сигурността и несигурността са две страни на едно цяло. Колкото повече усилия влага една нация за гарантиране на сигурността си, толкова по-несигурна се чувства, защото изискванията и потребностите непрекъснато нарастват и се обогатяват.

2. Сигурност и конкурентоспособност – една друга гледна точка

В съвременния глобален свят сигурността има важно място и значимост както за икономиката като цяло, така и за секторите и фирмите в националната икономика. Тя е измерение на жизнения стандарт и качеството на живот.

Според лауреатът на Нобелова награда по икономика (2001 г.) Джоузеф Стиглиц „...Едно от важните измерения на общественото благополучие е сигурността. Стандартът на живот на повечето американци и усещането за благополучие са се влошили повече, отколкото националната статистика на доходите (междинния доход на домакинствата) би могла да подсказе, отчасти именно заради несигурността”⁸.

Сигурността е едно от най-често употребявани понятия. Тя е всеобща същност на съществуване на материалния и духовен свят, на всички форми на тяхното проявление. Няма явление, отношение, процес, дейност, които да не съдържат в себе си като свой **съществен и гравивен елемент сигурността**. Сигурността е всеобщо и системно състояние на всичко съществуващо. Поради това наличието на ясни представи за сигурността е важно условие за правилно осмисляне на проблематиката, концепцията и политиката за сигурност.

Понятието „сигурност” може да се употреби за всяка човешка практика, за която и да е сфера на обществените отношения. Това показва, че сигурността е понятие с определена широка употреба и много широк обхват.

Българските граждани, обществото и държавата имат задължения, записани в конституцията и Законите на страната сами да са създатели и гаранتي на своята сигурност.⁹ Едновременно с това те са взаимно свързани с потребителите на сигурност, при което нарушаването на сигурността на който и

⁸ Стиглиц Дж., Свободно падане. Изд. къща „Инфо Дар” ЕООД, С., 2010, с. 389-390.

⁹ Вж. Конституция на Р. България. С., 1998.

да е от тях нарушава сигурността на останалите. Те съставляват заедно единната структура за сигурността на България.

Съвременната политика и икономика придобиват изключително значение при търсенето на точна формулировка на понятието „сигурност“. То трябва да бъде изяснено и като смисъл и като специфична система от целенасочени действия, които се осъществяват в конкретни условия. Понятието „сигурност“ често се използва по различни поводи, но то винаги отразява предназначението си.

Сигурността е свойството на една система да противостои на външни или вътрешни дестабилизиращи фактори, които могат да доведат до нейното нежелано състояние или поведение. Терминът, отнесен към личността, обществото или държавата, се разбира като безопасност и защитеност на тези субекти.

В специализираната литература съществува многообразие на дефинициите на понятието „сигурност“. Това понятие обикновено се разглежда като „отсъствие, като липса на опасност“ и като „състояние на спокойствие, произтичащо от чувството, че няма причини за тревога и страх“.

Понятието „сигурност“ има много широк обхват. Сигурността възниква като необходимост на различни неща по различни поводи, поради което нейното дефиниране е на базата на различни критерии. В съответствие с критерия „форма на сигурността“ тя бива: индивидуална и колективна; в съответствие с критерия „външни и вътрешни обществени отношения“ тя бива: международна и вътрешна.

Посочените критерии не изчерпват цялостната класификация на понятието „сигурност“. Когато това понятие се свързва с дейностите на държавни органи и структури /администрация/, които ги подпомагат, за да отстояват „националната сигурност“, се има предвид системата за национална сигурност. Сигурността най-вече има различни страни, аспекти и значения. Тя има политически, икономически, социален, хуманитарен, юридически и екологически аспект. Нивата на сигурността са: лична сигурност, сигурност на равнището на групата, сигурност на държавата, регионална сигурност, световна сигурност. Това разделение е условно, но то дава възможност да се обясни и да се възприеме сигурността в нейната сложност и всеобхватност.

Сигурността има многоаспектен характер. Според нас тя е **система, процес, комплекс от условия, които осигуряват защита на личността, обществото и държавата при повишаване качеството и равнището на живот, на жизнения стандарт, на социалното и здравното осигуряване, създаващи условия и предпоставки за осъществяването на разнообразните жизненни дейности на човека в различните сфери на обществото: икономика, бизнес, транспорт, туризъм, екология и др.**

Сигурността в съвременните условия все повече се превръща в измерение на обществено благополучие – сигурност за здраве, за по-добро образование, за качество на живот и др. Стандартът на живот на българите и благополучието са се влошили и това е устойчива тенденция. Българинът е изтъкан от несигурност – за оцеляването, за прехрана, доколкото ще му стигнат парите за нормален живот, за да може със своята заплата или пенсия да преживява и да не тежи на своите близки и роднини.

Има несигурност от постоянното покачване на цените на консумативите за дома: вода, отопление и др. Несигурност от неговото собствено и на семейството му благосъстояние. Несигурност за работа, за доходите, при скъпоструващи лекарства и лечение, несигурност у дома, на улицата, обществото.

Възниква въпросът необходима ли е сигурност? И как при толкова много страхове и несигурност българинът ще живее в доверие с останалите?

„По-голямата сигурност – може дори косвено да насърчи растежа – тя позволява на хората да поемат по-големи рискове, като знаят, че ако нещата не потръгнат, както са се надявали, разполагат с определено ниво на социална защита. Програмите за подпомагане за преминаването от една работа на друга гарантират, че ще използват по-добре един от най-важните ни ресурси – **талантливите хора**. Подобни мерки за социална защита имат икономическо измерение – ако работниците се чувстват по-сигурни, те по-малко ще настояват за протекционизъм. По този начин социалната закрила без протекционизъм би могла да допринесе за едно по-динамично общество. А една по-динамична икономика и общество - със съответстващата степен на социална закрила - може да гарантира по-голяма удовлетвореност както на работниците, така и на потребителите.”¹⁰

¹⁰ Стийглиц Дж., Цитир. произв., с. 390.

Затова проблемите за сигурността, благосъстоянието, качеството на живот и конкурентоспособността вървят успоредно с конструирането на система от индикаторите, които да измерват и да отчитат социалните промени.

Развитието на национална конкурентна икономика предполага необходимостта от постигането на висок икономически растеж като важно условие за намаляване огромните различия със средноевропейските равнища на доходите на населението в страните, като се включва по-голяма част от трудоспособното население в създаването на блага, както и в тяхното потребление. Конкурентоспособността, която е толкова необходима за българската икономика, би следвало да е резултат от по-висока обща производителност на труда, в т. ч. и на човешкия фактор. Другият кръг от въпроси е с какви ресурси, с какво **качество на човешки ресурси** ще се разчита за конкурентноспособни производства и висока производителност.

Икономическото развитие, което е важна предпоставка за конкурентоспособност и сигурност у нас, се оценява с **равнището и темповете на развитие на БВП**. За сравнение с други страни се използва **БВП на човек от населението по равнище на покупателна способност (РПС)** в долари и в евро.

Според експресни данни на Евростат за 2010 г. индексът на физическия обем на БВП на човек от населението в стандарта на покупателната способност (СПС) у нас е 43,4. Той е най-ниският в ЕС – 27. За сравнение в Австрия е 125,5, Белгия - 118,1, Германия – 118,2, Италия – 99,6, Полша - 62,3, Словения - 74,0, Словакия – 87,1, Унгария – 64,1, Чехия – 79,7, Швеция – 123,1, Естония – 65, Латвия – 51,5, Литва – 58, и др.¹¹

Освен това БВП на човек от населението /в лева/ в България е 9362 лв. при 6411 лв. през 2006 г., 7857 лв. през 2007 г., 9090 лв. през 2008 г., 9007 лв. през 2009 г.¹²

Темпът на растеж на реалния БВП за периода 2000 – 2008 на човек от населението се характеризира със стабилност. Средният темп на растеж за съответния период е 6,7. Спад е регистриран през 2009 г. (5,0%), през 2001 г. е регистриран най-висок ръст (7,5%), (вж. таблица и графика за темпа на растеж

¹¹ Източник: Евростат.

¹² Източник: Статистически справочник. НСИ, С., 2011, с. 121.

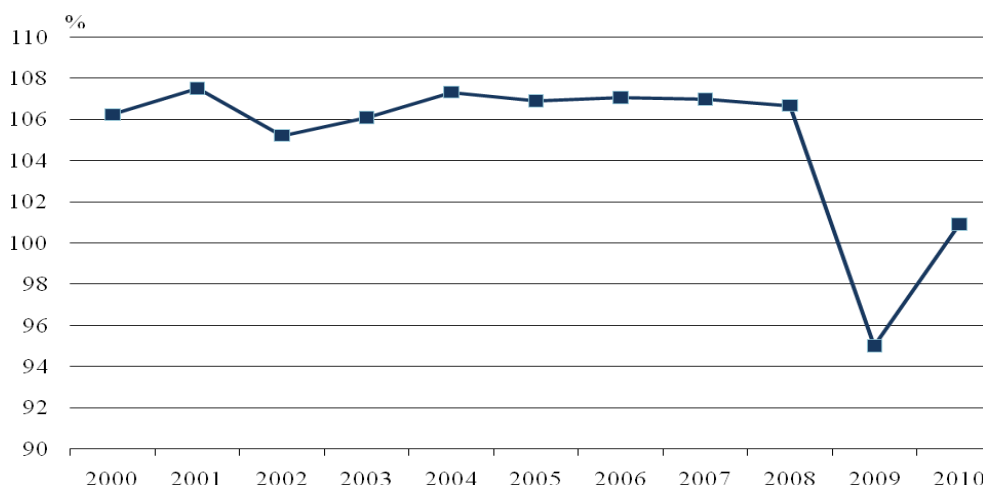
на БВП на човек от населението). Тази данни показват ниска конкурентоспособност на българската икономика.

Табл. 1 Темп на растеж на БВП на човек от населението

(%)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
106,3	107,5	105,2	106,1	107,3	106,9	107,1	107,0	106,7	95,0	100,9

Източник: Национален статистически институт.

Фиг. 1. Темп на растеж на БВП на човек от населението

По показателя индекс на физическия обем на реалния БВП на човек от населението ЕС – 27 – България също е на последно място – 44 през 2009 г., 44 – 2008 г., 40 – 2007 г. За сравнение Австрия - 116, Финландия – 117, Латвия – 56.¹³

През последните 10-15 години се търсят по-точни измерители в икономиката. Те се отнасят до измерители за стандарта на живот, тъй като БВП на човек от населението по покупателна способност се оказва недостатъчен и неточен, за да се измери и оцени производителната реализация, възможностите за участие и развитие в достиженията на икономиката и на обществото като цяло. И на тази основа комплексната и многоизмерна икономическа категория конкурентоспособност.

В разработките на ООН по отношение на концепциите за устойчиво икономическо и социално развитие се предлага Индекс за развитие на човешкия

¹³ Източник: Статистически справочник. НСИ, С., 2011, с.311.

потенциал като най-синтезиран измерител, който включва не само БВП на човек от населението по покупателна способност, но и развитието и равнището на образование, продължителността на живота и други /около 200/ показатели за оценка на икономическото развитие и промените в благосъстоянието на населението в 183 страни на света.

Твърде много се акцентира на социалните измерения в развитието на икономиката и обществото, на възможностите за участие на всички желаещи в производството и в разпределението на създадените блага. По този начин непосредствено се очертават и представят икономическите цели, стратегии и политики с хората, с тяхното участие и се вижда по-добре смисъла от развитие на процесите на глобализацията, интеграцията, образованието и др.

Всичко това произтича от необходимостта да се преоткрият по-точни критерии и индикатори за измерване на националната конкурентоспособност. При това в условията на интензивно протичащите процеси на глобализация Европейският съюз прие следните взаимно свързани цели: Ускорен и стабилен икономически растеж на икономиката основана на знанието; постигане на по-пълно и качествено знание и образование; постигане на качествена заетост, осигуряване на социална сигурност и кохезия. Участие на всички в развитието, създаването и използването на икономическото богатство. И като цяло развитие на социална и солидарна икономика, на икономика за хората.

Стабилният икономически растеж, и на тази основа постигането на конкурентноспособна политика на пълна заетост, по-добро образование са факторите, които реално могат да повишат благосъстоянието, качеството на труда и социалната кохезия на обществото.

Сред най-сериозните предизвикателства в България в този аспект стои проблема за по-нататъшното реструктуриране на производството, което трябва да осигури повишаване на заетостта в производства и дейности, основаващи се на нови информационни и комуникационни технологии, нови форми на туризъм и услуги, строителство на инфраструктурни обекти и др.

Предпоставка и условие за това са: производителността на труда, конкурентоспособността на бизнеса.¹⁴ Конкурентните ни предимства по отношение на конкурентоспособността у нас според анализите и изискванията,

¹⁴ The Global Competitiveness Report, 2011.

представени в доклада на Световния икономически форум в Давос от последното издание 2011 г. България е по-добре в следните четири области:

- Образование и квалификация – по този показател страната ни се премества от 58 на 57 място. България има добри показатели в обучението по математика, достъп до Интернет в училищата. Все повече се влошават оценките за цялостното качество на образованието.
- Финансови пазари – в тази област страната ни се предвижда от 91-во на 75-то място. Това се дължи на подобрената финансова стабилност и ниския бюджетен дефицит.
- Институции: в тази област България се премества от 58 на 57 място. Това се дължи на по-доброто партньорство с бизнеса и опита на правителството да провежда по-прозрачна политика.
- Ефективност на пазара - тук сме на 58 място вместо на 56. Положително се оценяват гъвкавостта на пазара на труда, облекчената практика по наемане и освобождаване на работници.
- Ниска е производителността на труда, сътрудничеството между работодатели и служители и др.

По-зле сме от преди по отношение рейтинга на конкурентноспособността за макроикономическата среда, технологичната готовност, инфраструктура, ефективност на стоковите пазари, иновации, развитие на бизнеса.

По отношение на **макроикономическата среда** страната ни отстъпва от 42-ро на 46-о място. Това е свързано с някои негативни очаквания на бизнеса заради кризата.

Според доклада на Световния икономически форум българските компании имат най-сериозни затруднения в липсата на адекватна политика за квалификация и преквалификация на човешките ресурси, неефективен маркетинг и ниска качество на мениджмънта.

Проблемите за **технологичната готовност**, където сме позиционирани на 50 място сред 112 страни (през 2010г. сме били на 48 място), произтичат от липсата на активна политика при закупуване на съвременни технологии от страна на бизнеса.

В областта на **инфраструктурата** сме на 87 място, дори след Черна гора и Хърватска.

По ефективност на **стоковите пазари** България е отстъпила от 82-ро на 86-о място. Ниски са оценките за конкуренция на местния пазар, тромавостта на митническите процедури, ниската възискателност на местните потребители.

През 2010 г. към тях се прибавя и по-ниската ефективност на **антимо-нополната политика**.

Изоставаме и по отношение на **иновациите** и се придвижваме от 92-ро на 93-то място. Според доклада иновативното развитие на българската икономика е приоритет, но само на думи. Това е причина за ниската ни конкурентоспособност.

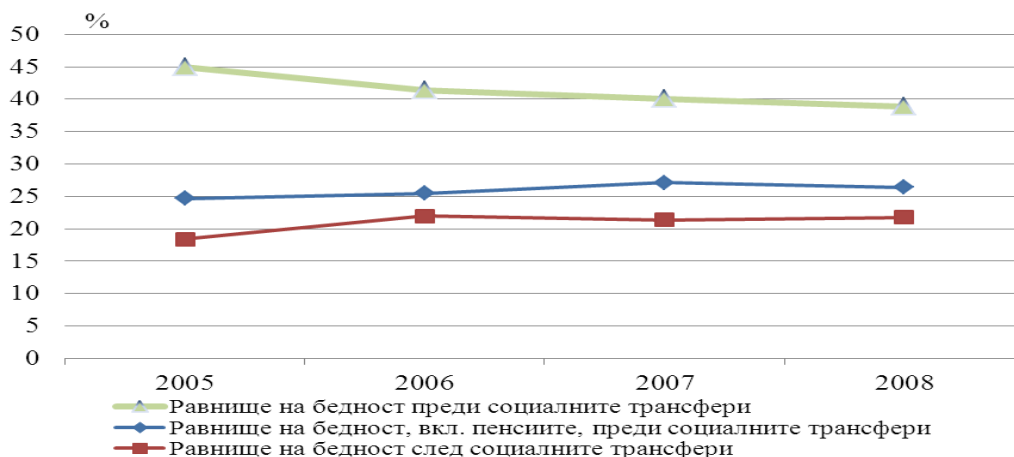
България от 71-ва позиция сега е на 74 позиция в глобалната конкурентоспособност сред 142 икономики в света. След нас остава само Румъния, която от 67 –а позиция е на 77-а позиция. Поради дълговата криза и проблемите на пазара на труда Гърция се срива драматично и е на 90-то място.

Тези и други предизвикателства пред нашата конкурентоспособност са естествена основа за **икономическата и социалната сигурност и развитие**.

За крещящата необходимост от увеличаване на доходите, за намаляване различията с другите страни на ЕС и по отношение коефициента на бедност са необходими безспорно високи темпове на икономически растеж. По последни данни коефициентите на бедност през 2008 г. преди социалните трансфери са: 38,8% при 44,9% през 2005 г., след социалните трансфери са: 21,8% през 2010 г., а 18,4% през 2005 г. (вж. табл.1 и фиг.1).

Таблица 2. Дял на лицата, изложени на риск от бедност (преди всички и вкл. социалните трансфери)

Показатели	2005			
	2005	2006	2007	2008
Равнище на бедност преди социалните трансфери	44,9	41,4	40,0	38,8
Равнище на бедност, вкл. пенсиите, преди социалните трансфери	24,7	25,5	27,1	26,4
Равнище на бедност след социалните трансфери	18,4	22,0	21,4	21,8

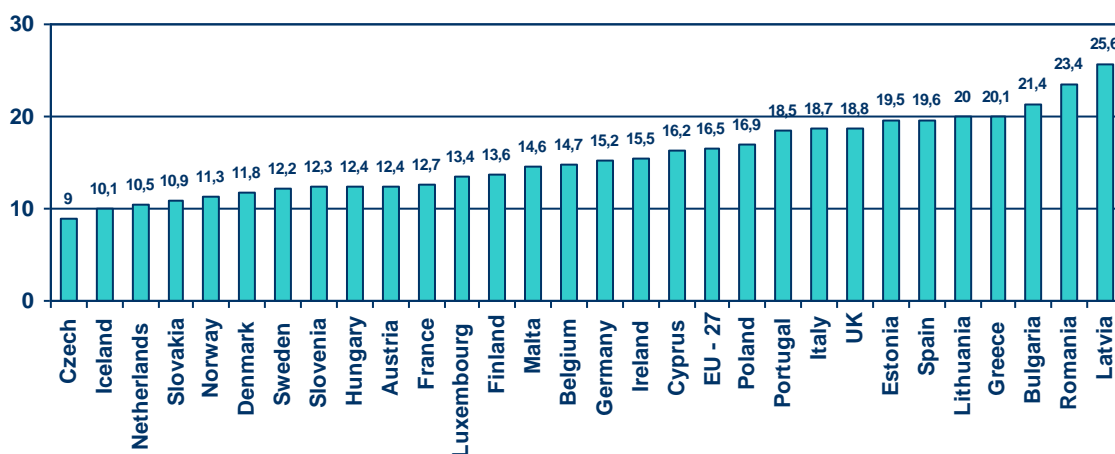

Източник: НСИ. Статистика на доходите и условията на живот.

Фиг. 2. Дял на лицата, изложени на риск от бедност (преди всички и вкл. социалните трансфери)

За праг на бедността се приема нормативът на Евростат – 60% от медианния еквивалентен доход. Въз основа на тези изходни положения е установено, че бедните в България са повече от 1,1 -1,2 млн. души, което е над 15% от населението.¹⁵

Друг показател за „Равнището на бедност“ е относителният дял на населението, живущо под линията на бедност. В рамките на ЕС – 27 през 2008 г., равнището на бедност в България е 21,4. След нас са Румъния – 23,4 и Латвия – 25,6 (вж. фиг. 3).

Източник: НСИ. Коцева М.

Фиг. 3. Равнище на бедност в ЕС-27 през 2008 година

Най-бедни са безработните през 2008 г. – техният относителен дял е 52,2 при 47,7 през 2005 г., следвани от пенсионерите 36,5 през 2008 г. при 18,3 през

¹⁵ Виж. Стоянов В., Богатство и благосъстояние, „Галлик“, С., 2007, с.154.

2004 г. Освен това при работещите на непълно работно време относителният дял е 24,4 – 2008 г. при 14,7 – 2005 г. При работещите на пълно работно време относителният дял на бедност е 6,2 - 2008 г., при 4,6 през 2005 г., (вж. таблици 3 и 4).¹⁶

Таблица 3. Относителен дял на бедните по икономическа активност (в %)

Икономическа активност/години	2005	2006	2007	2008
Заети	5.4	5.8	7.5	7.4
Безработни	47.7	55.9	55.0	52.2
Пенсионери	18.3	23.6	31.7	36.5
Други неактивни	16.9	19.3	24.0	24.0

Таблица 4. Относителен дял на работещи бедни (по заетост на пълно / на непълно работно време) (в %)

Показатели/години	2005	2006	2007	2008
Работещи на пълно работно време	4.6	5.1	6.3	6.2
Работещи на непълно работно време	14.7	16.2	20.3	24.4

В таблица № 3 е видно, че относителният дял на бедните по икономическата активност бележи устойчива тенденция на нарастване през годините, изследвани в НСИ при всички посочени групи – заети, безработни, пенсионери и др.

Посочените по-горе тенденции за бедността показват, че диференциацията на бедни и богати се задълбочава. Обезпокоителното е това, че у нас нарастването на доходите не следва увеличаването на цените. Това означава по-нататъшно обедняване на българите. Очакването, че заплатите, респ. доходите, динамично ще се увеличават след приемането ни в ЕС, не е реалистично. Би могло да е възможно само, ако нарастването на БВП на глава от населението е по-динамично от динамиката на цените. Всичко това поражда все по-голяма несигурност на гражданите в нашето общество.

Европейското равнище на цените е реалност на българския пазар, който е съставна част от единния пазар. Увеличаването на доходите и благосъстоянието у нас си остава детерминирано от ефективността в националното стопанство от

¹⁶ Източник: НСИ.

динамиката на БВП на глава от населението и от икономическото богатство, което ще създава българското национално стопанство.

В тази насока се приемат европейски документи и се акцентира на европейския социален модел и режим за социална защита, насочен към подобряване на заетостта и по-голяма социална кохезия. На тази основа трябва да се осъществи прехода към икономиката на знанието и при това постигане на по-висока конкурентоспособност.

Възможностите за по-висока конкурентоспособност и респективно за икономически растеж на икономиката и за конкуриране на фирми от други страни, трябва да се търсят в разполагаемите ресурси: човешки, инвестиционни и капиталови активи. На тази основа да се постигне повишаване на качеството, развитие и възможности за по-висока производителност и ефективност.

Отношението между доходите на най-бедните и най-богатите 20% от населението (S 80/20) е 5,1 – 2005 г., 7,0 – 2006 г., 6,5 – 2007 г. и 5,9 – 2008 г. Освен това линията на бедност 2005 г. е 135,3 лева, а 2008 г. – 276,5 лева (вж. табл.5).

Таблица 5. Основни показатели на бедността

Показател/Година	2005	2006	2007	2008
Линия на бедност – в лева	135.3	144.8	212.3	276.5
Относителен дял на бедните в % от населението	18.4	22.0	21.4	21.8
Относителен дял на бедните преди социалните трансфери (в %)	44.9	41.4	40.0	38.8
Отношение между доходите на най-бедните и най-богатите 20% от населението (S80/20)	5.1	7.0	6.5	5.9

Източник: НСИ.

Днес повече от всякога е актуален в глобален аспект въпросът за това: „Дали ще намерим добрите решения как да използваме разумно богатството си, как да оздравим разделената планета, как да сложим край на страданията на онези, все още намиращи се в капана на бедността, и да изкожем новите връзки на хуманността, безопасността и общите цели в различните култури и региони?“¹⁷

За България е видно, че без динамично, конкурентноспособно и ефективно производство няма шанс да се изравним с европейските страни по икономическо богатство и благосъстояние. Това според нас е икономическата

¹⁷ Сакс Дж. Краят на бедността. Изд. къща. „Кръгозор“, С., 2006, с. 17

логика за сигурност на българите.

Безспорно е, че пред икономиката на България стоят сериозни предизвикателства по отношение на производителността, конкуренцията на знаещи и можещи, за по-висока конкурентоспособност и икономически растеж, за ролята на човешкия фактор в овладяване на тези предизвикателства.

3. Конкурентоспособността на работната сила в България – предпоставка за сигурност

Състоянието и тенденциите в развитието и конкурентоспособността на работната сила в България в съответствие с тези в ЕС се извършва в контекста на стратегическата цел, която си поставя общността – до 2020 г. да изгради **най-конкурентоспособната, основана на знанието динамично развиваща се икономика в света, способна на устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и по-голяма социална стабилност.**

3.1. Конкурентоспособност на работната сила и сигурност на бизнеса

Едно от основните предизвикателства на Европейската интеграция е подобряването на конкурентоспособността на българската икономика. На настоящия етап тя се намира в етап на преход от сравнително краткосрочна конкурентност (осигурявана от такива отрасли като текстил, металургия, дървообработване) към средносрочна конкурентност (реализираща се от инвестиции в енергетика, транспорт, туризъм, селско стопанство и пр.) Това ще позволи на следващ етап да се осъществи дългосрочна конкурентоспособност, с помощта на отрасли като телекомуникации, софтуер, банкови, финансови, електронни услуги и др.

Основание за постигане на това изискване е, че икономиката на XXI век е основана на знанието, на новите технологии на производството и управлението, на инвестиции в ново качество, на образование и професионална квалификация на работната сила.

Икономическият растеж се предопределя от тези инвестиции, от конкуренцията за тяхното по-ефективно приложение и развитие. Стабилният

икономически растеж се приема като основа за социална и икономическа сигурност.

Затова на България е необходима адекватна нова концепция за икономическо и социално развитие и политика на заетост и икономически растеж, създаващ повече и по-качествени работни места и при това на качествен продукт.

В близка перспектива най-реално и постижимо конкурентно предимство може да бъде най-вече **конкурентоспособната работна сила**. Това е важна потребност както за интеграцията и глобалната икономика, така и за новите инвестиции, за развитието и сигурността на бизнеса у нас.

България има известни предимства по отношение на човешките ресурси, в сравнение с останалите условия като – инфраструктура или бизнес климат. Това е особено важно, като се има предвид, че бизнесът в най-широк план изразява материалните и паричните резултати на предприемачеството и деловата дейност на икономическите субекти. Това е работа, основана на предприемчивост, самостоятелност, фирмен риск и др., работа за печелене на пари. Целта на бизнеса, според калифорнийския професор Питър Дракър, най-известния автор по проблемите на мениджмънта, е „да се създаде клиент”. С други думи чрез функциите, които бизнесът осъществява се удовлетворяват потребностите на индивидите, домакинствата, обществото от най-различни стоки и услуги.

Бизнесът мобилизира и използва производствените фактори, организира производството и реализацията на стоките и услугите, осъществява научно-изследователска и проектно-конструкторска дейност, проучва пазари и т.н.

Относително високото образователно равнище на населението като цяло и на работната сила в частност, наличието на традиции в развитието на съответни производства и услуги са важни предпоставки за сигурността на бизнеса и неговата конкурентоспособност. Предимство за бизнеса и новите инвестиции у нас са ниските за сега разходи на труд, поради ниския (в сравнение с ЕС) жизнен стандарт и ниско заплащане у нас. Това предимство съвсем не е сред предпоставките за дългосрочните инвеститори, тъй като по правило за българското общество не е след преимуществата, които следва да се изтъкват.

Бъдещото развитие на световното стопанство и в частност на Европейската икономическа зона принадлежи на сектори, в които основен фактор е човешкият капитал, работещите и специалистите с уникални умения. Това се дължи както на интензивното развитие на услугите и преди всичко на услуги, изискващи висока квалификация (телекомуникационни и информационни технологии, информационно обслужване, финансово обслужване, услуги за дома, бита и личността, образование, здравни и социални грижи, туризъм и др.).

Характерно е, че услугите в съвременните условия интензивно нарастват. Те заемат 70% от националния доход на развитите икономики и създават значителен брой работни места. Потребителските и бизнес услугите се увеличават с бързи темпове

Интензивното развитие на сектори на индустрията, в които високата квалификация и специфичните умения са особено важни, са: – електроника и електротехника, машиностроене, някои от подотраслите на енергетиката като - ядрена енергетика, производство на слънчева енергия и др. Редица от традиционните индустрии изискват все повече заети специалисти в областта на икономиката, мениджмънта, рекламата, инженерно-технически специалисти, работници и техници по поддръжката, които също са с висока квалификация и специфични умения.

Въпреки че в България нарастват заетите в сферата на услугите и в специфични и висококвалифицирани дейности, този процес протича по-бавно в сравнение с останалите в Европа и дори само в Централна и Източна Европа.

Данните от периода 2005-2010 г. показват, че има ръст на заетите в услугите и в машиностроенето, електротехниката, електрониката. Прогнозите за икономическите перспективи на страната и за конкурентоспособните сектори дават оценка, че в България има конкурентни предимства за развитие на сектори, в които високата квалификация и специфичните умения са крайно необходими за електротехниката и електрониката, телекомуникационните и информационните технологии, а също за бизнес процесите и за услугите.

Това дава основание за наличие на допълнителни аргументи за подобряване конкурентоспособността на работната сила в България. Към основните параметри на **конкурентоспособността на работната сила** могат да се посочат следните показатели:

- количество и състав на работната сила – демографски (възраст, пол), разпределение по региони, тенденции в процесите на вътрешна и външна миграция;

- равнище на образование – общо и професионално;
- равнище на професионална квалификация – придобити с образованието и професионалното обучение и с практиката, специални знания, умения и др.;
- работоспособност – включваща и здравния статус, нагласите и мотивацията за труд, трудовата етика и др.;
- производителност на труда;
- коефициент на заетост, равнище на безработица;
- съответствие на състава и професионалните качества на работната сила (човешките ресурси) на потребностите на пазара на труда и др.

Най-общият преглед върху състоянието на работната сила, на основа на статистически данни показва, че изходната база за висока конкурентоспособност и на тази основа за сигурност на бизнеса у нас, не отговарят на съвременните предизвикателства.

На първо място, това е демографското стареене на населението, което е част от процеси, валидни за Европа. Това естествено води до намаляване броя на населението в трудоспособна възраст, с тенденции към намаляване на относителния дял и увеличаване числеността на контингентите в пенсионна и предпенсионна възраст. Тези процеси се съпътстват в последните 20 години от външна емиграция, предимно на хора в трудоспособна възраст, и то главно от контингентите до 40-45 години. Все още много хора у нас в трудоспособна възраст работят сезонно или постоянно, в други страни, главно в Южна Европа и в Германия, дори и без намерение да се установят трайно.

За да отговори българската икономика на предизвикателствата на европейските критерии и стандарти, е необходимо повишаване на нейната конкурентоспособност и адаптивност, по-високо равнище и адаптивност и на тази основа достигане на по-високо равнище на човешкия и физически капитал. Това предполага изменение в качеството, структурата и ефективността на използваната работна сила, в характера на заетостта от отраслов и образователно-квалификационен аспект. В отговор на новите изисквания и потребности на икономиката и на пазара на труда следва да се развива и

системата на образование и обучение, в която хората придобиват своите познания и решения.¹⁸

Един от аспектите на формирането и запазването на човешкия капитал е проблемът за изтичането му през емиграционните потоци. Емиграцията в нашата страна през годините на прехода вече надхвърля един милион души. Това е повече от 10% от населението на страната.

Този процес не може да се оценява еднозначно от гледна точка на работната сила, на заетостта, безработицата и трудовия пазар. Той има различни гледни точки – социологически, нравствени и политически основи. Емигриралите като част от работната сила не създават БВП за страната и като част от човешкия капитал са загуба на национално богатство.

Изтичането на човешки капитал от гледна точка на националните критерии е повече негативно, отколкото положително, то се отразява на активната работна сила и на заетостта.¹⁹

Само за периода 2001-2005 страната ни са напуснали с цел работа 600 000 души, от които 400 000 са се завърнали обратно, но останалите продължават да работят зад граница. Това води до общо намаляване числеността на трудоспособното население и до забавяне процесите на възпроизводство, тъй като относителният дял на трудоспособните се свива, без да се подновява с необходимата численост и качествен състав.

Старееенето на населението е най-значимото демографско предизвикателство пред стопанството, което изисква в определена степен реструктуриране на икономиката и промяна в политиките на заетост и за управление на човешките ресурси. Този процес е свързан със следното:

- Старееенето на населението оказва влияние на пазара на труда и неговото ефективно функциониране, намалява количеството и качеството на труда и неговата цена, на качеството и производителността на труда, на професионални компетенции и адаптивност към стабилност на осигурителната система. На следващо място значимо е негативното влияние на старееенето

¹⁸ Вж. Зарева Ир. Човешкият капитал в България, Академично изд. „Проф. М. Дринов“, С., 2010, с. 7.

¹⁹ Вж. по-подробно Казаков, Ат., Човешкият капитал, УИ „Стопанство“, С., 2010, с. 149-160.

върху бюджета и приходите от икономическата активност на населението и неговата сигурност;

- Необходими са съществени структурни промени в дела на трите възрастови групи под, в- и над- трудоспособна възраст на населението до 15, 15-60/64, над 65 години;
- Коефициентът на заетост (15-64 навършени години е 59,7% през 2010 г., при 55,8% през 2005 г.), което налага ефективни действия.²⁰

На **второ място**, системата на образоването у нас по мнението на редица специалисти не успява да отговори на потребностите за постигане едно друго, необходимо качество на работната сила, отговаряща на развитието на пазарната икономика и на отваряне на стопанството към Европейския и Световен пазар. Неподготвеността на работната сила се изразява в дефицит на знания и умения като: остарели знания и умения; тясна специализация в специфични области и в липса на алтернативна специалност или професия, което води до липса на възможности за конкуренция на трудовия пазар и конкурентоспособност, което се дължи на:

- Недостиг на знания и умения, които са крайно необходими за съвместните дейности – езикови, компютърни, умения за работа в екип и за самостоятелно вземане на решения.

- Недостиг на качества, необходими в условията на конкуренция-инициативност, рационално поведение, икономическо мислене, солидарност и колегиалност и др.

На **трето място** – недостатъчната адекватна държавна намеса води до неадекватно професионално ориентиране. Това в повечето случаи е стихийно, продиктувано от емоции, традиции в семейството, преобладаващи модни тенденции, но не от прагматизъм и трезва оценка на възможностите на подрастващите и потребностите на пазара.

На **четвърто място** големият относителен дял на дългосрочно безработните – 54% от всички безработни.

Въпреки че тенденциите на пазара на труда в последните години се движат в посока към доближаване на безработицата и заетостта до равнището,

²⁰ Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила.

което е близо до средното равнище на ЕС, това не удовлетворява, тъй като не е ясно равнището на „скрита безработица”, безработните без специалност или професия, недобрата използваемост на човешките ресурси.

Тези и други процеси, свързани с конкурентоспособността на работната сила, поставят под съмнение проблемите на нейната сигурност.

Причините за това са реструктурирането на икономиката и липсата на професионална подготовка и неадекватни мерки на пазара на труда.

3.2. Състояние на заетостта

Членството на България в Европейския съюз от 01.01.2007 г. налага актуализиране на досегашните средносрочни приоритети относно пазара на труда. Във връзка с това особен интерес представляват основните показатели за трудова активност на населението и реалните възможности за промени в близка перспектива.

През последните години у нас се наблюдава известно увеличаване на броя на заетите. Въпреки това икономическата активност и заетост съществено се различават от тези в страните членки на ЕС.

Равнището на основните параметри на пазара на труда (коефициент на икономическа активност, коефициент на заетост и коефициент на безработица) в България са чувствително по-неблагоприятни от тези в страните на ЕС (вж. табл.6 за заетост и табл.7 за безработица). Това е следствие на незадоволителното функциониране на българския трудов пазар.

Равнището и мащабите на заетост на активното население в страната се измерват с броя на заети лица в различните икономически дейности на националната икономика. Това е официално регистрираната заетост в легитимно функциониращата икономика.

Коефициентът на заетост е важен показател, който има отношение към икономическото развитие и към качеството на живот, към конкурентоспособността и икономическата сигурност на българина.

Заедно с това нелегитимната икономика и сивата икономика при различни изследвания в страната показват, че имат висок дял и при това не се включват в официалната статистика. Това позволява да се счита, че заетостта е по-висока и безработицата и икономическата активност по-ниска. Освен това при стандартните условия на труд продължителността на работното време е 8

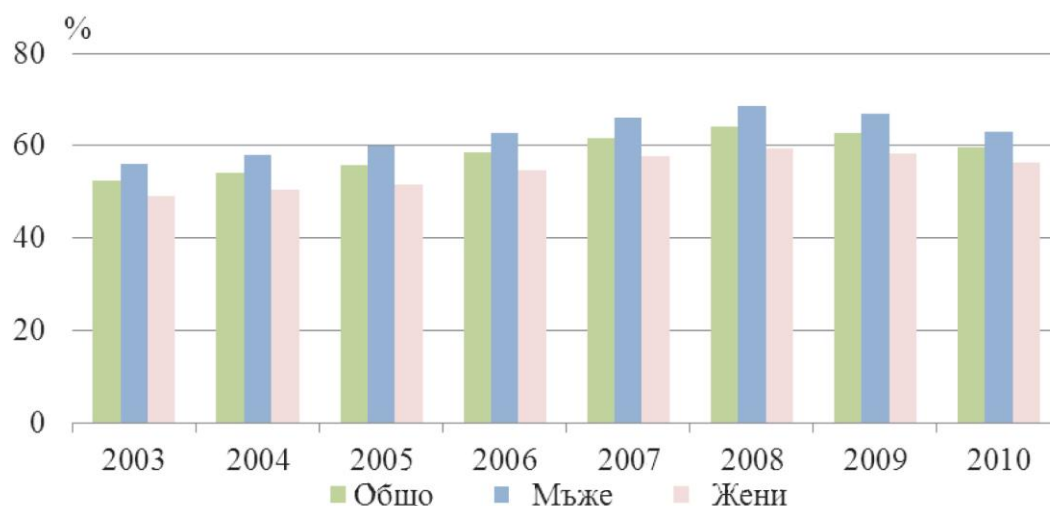
часа дневно или 40 часа седмично. На тази основа би трябвало да се отчита броя на зетите и да се изчислява производителността на труда. На практика у нас не са малко хората, които работят при много по-голяма продължителност на работния ден и седмица.

За целта използването на почасовата производителност на труда би създавала възможност за намаляване цената на труд за бизнеса и по-този начин той да става по-конкурентоспособен.

Характерно е, че пазарът на труда не осигурява работни места за голяма част от населението в трудоспособна възраст. След продължително нарастване на заетостта в България през периода 2003 -2008 г. от 2009 г. нейното равнище започва да намалява, като през 2010 г. коефициентът на заетост достига 59,7% или с 4,3 % по-малък от този през 2008 г. и по-висок с 3,9 % от 2005 г., при която заетостта е 55,8%. (вж. табл. 6 и фиг.4).

Таблица 6. Коефициенти на заетост (15 - 64 навършени години) - общо и по пол

Пол/Години	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общо	52,5	54,2	55,8	58,6	61,7	64,0	62,6	59,7
Мъже	56,0	58,0	60,0	62,8	66,0	68,5	66,9	63,0
Жени	49,0	50,6	51,6	54,6	57,6	59,5	58,3	56,4

Източник: Национален статистически институт, Наблюдение на работната сила.

Фиг. 4. Коефициенти на заетост (15 - 64 навършени години) - общо и по пол

През последните две години за разлика от предшестващите се намалява различието между коефициентите на заетост при мъжете и при жените поради по-съществения спад на заетостта при мъжете. През 2010 г. коефициентът на заетост на мъжете достига 63,0%, а на жените 56,4%, (като от 2003 г. това са най-близките стойности на този показател). За двата пола разликата е 6,6 пункта при 9,0 % през 2008 г. Намалението на заетостта след 2008 г. се отнася за всички възрастови групи, но в най-голяма степен се отнася за лицата в групата 25 -34 години. През 2010 г. коефициентът на заетост на тази група е 70,7% - със 7,5 % по-малък от 2008 г.²¹

Коефициентът на заетост се различава значително според степента на завършено образование. През 2010 г. заетите са 83,8% от лицата с висше образование на възраст 25 – 64 години, докато за лицата на същата възраст, завършили основно или по-ниско образование, този дял е два пъти по-нисък – 41,2%.²²

3.3. Безработица

В сравнение със страните от ЕС безработицата у нас остава относително висока, тенденция на намаляване през последните години доближава страната до средното равнище. Налице е сравнително висок дял на дългосрочно безработните.

Досегашните прирасти в трудовата активност на населението и предвижданията сочат, че евентуално целите на Лисабонската стратегия могат да се достигнат през 2013 г. или годините след нея, при равни други условия.

На фона на неблагоприятната демографска ситуация в ЕС и България високата безработица сред младежите е тревожен факт. Затова лидерите на Германия, Франция, Испания и Швеция в писмо от октомври 2004 г. направиха предложение за Европейски пакт за младежта, който да насочи вниманието на ЕС към намаляване на младежката безработица. Централно място в този пакт е отделено на възможностите за по-тясно съчетаване на трудовата заетост със семейния живот. Конкретно за България, стратегията на заетост наред с общите

²¹ Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила.

²² Пак там.

мерки за намаляване на безработица, придвиди мерки за осигуряване на възможност за нов старт в рамките на 6 месеца за безработните младежи.

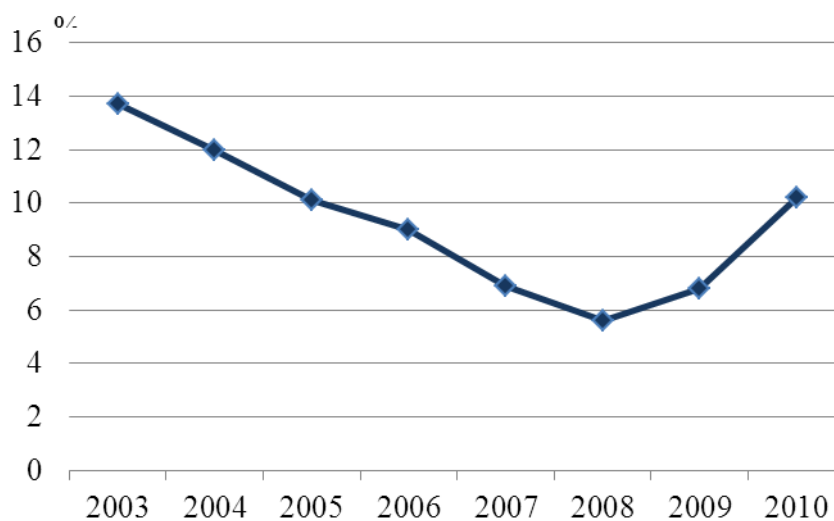
При възрастовия състав в структурата на безработицата продължава тенденцията за преобладаване на безработните над 50 годишна възраст. По години те са: през 2003 - 10,2%, 2005 – 8%, 2010 – 8,9%. (вж. табл. 7 и фиг. 5.)

В образователно-квалификационен аспект, най-засегнатата част от безработицата са лицата с основно и по-ниско образование и без професия. При тях се установява трайна тенденция на високо ниво на безработица – 59,9%, които са с основно и по-ниско образование, а без професия и специалност – 63,8%.

Таблица 7. Коефициенти на безработица - общо и по възрастови групи

	(%)							
Възрастови групи /години	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общо	13,7	12,0	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	10,2
15 - 24	28,2	25,8	22,3	19,5	15,1	12,7	16,2	23,2
25 - 34	14,5	12,7	10,2	9,2	6,7	5,7	6,9	11,4
35 - 44	11,1	9,9	8,4	7,5	5,7	4,3	5,5	8,1
45 - 54	11,9	10,2	8,7	7,6	5,9	4,9	5,8	8,7
55 и повече	10,2	9,1	8,0	7,4	6,4	5,2	5,9	8,9

Източник: НСИ.

Източник: Национален статистически институт, Наблюдение на работната сила.

Фиг. 5. Коефициенти на безработица - общо и по възрастови групи

За да се сведе равнището на безработица до фиксираните от Лисабонската стратегия – 4%, България трябва да предприеме активни мерки като: стимулиране на предприемачеството, което да генерира икономически растеж и заетост, индивидуален подход към всеки безработен, повишаване ефективността на посредническите услуги за намиране на работа от бюрата по труда, заетост за социална интеграция, т.е. осъществяване на мероприятия, насочени към безработни, които имат минимална перспектива за намиране на работа на първичния пазар. Чрез конкретна и придвидима стратегия в тази насока ще се отговори на предизвикателствата за конкурентоспособност на работната сила.

Проблемите на трудоспособното население се отразяват върху икономически активното население (работната сила). Това е тази част от населението, което реално участва на трудовия пазар в качеството на заети и безработни. Коефициентът на икономическа активност през 2005 г. е 62,1%, а през 2010 г. е 66,5%. За ЕС този коефициент е 70,2% през 2010 г.

Сравнителният анализ показва, че като цяло икономическата активност на мъжете и жените в България изостава значително от средното за ЕС равнище и трябва за кратко време да се доближи до това равнище. За България през 2005 г. коефициентът на икономическа активност е 65,9%, за 2010 г. – 63,8%, а при жените съответно 56,4%. Разликата между активността на двата пола е 9,3%. При мъжете коефициентът на икономическа активност е 77,5% и 62% при жените, т.е. разликата е 15,5%.²³

Невключването на две значителни сфери в икономиката на страната като: сивата или скритата икономика и трудът в домакинствата не позволява да се измерят реално заетостта и икономическия растеж, а също и действителните мащаби на труда и неговата производителност. Това дава основание да се смята, че заетостта е по-висока, безработицата и икономическата активност по-ниски.

Ограничаване на безработицата

България, като страна, която беше поела целите на Европейската стратегия за постигане на 70% заетост през 2010 г., трябва да създаде условия и за разкриване на нови работни места, което да повиши коефициента на заетост,

²³ Източник:НСИ.

доближавайки се до останалите страни. За целта трябва да се създадат по-добри условия за малкия и среден бизнес у нас. Официалните данни показват, че стартирането на бизнес в България е сравнително евтино. Преките разходи за това се оценяват на 132 евро, което е един добър показател за страните, изпълняващи Лисабонската стратегия. Времето за стартиране е неблагоприятно. В България всеки предприемач преминава през 10 процедури, които отнемат най-малко 30 дни за регистрация на фирма, докато в ЕС за регистрация на МСП е необходима само една процедура, изискваща 3 дни.

В сравнение с процедурата до 2001 г. сега условията сравнително са по-облекчени. По ускорена процедура се отпускат кредити, с което се дава възможност за стартиране на бизнес и работа за безработни. С това България отговаря на препоръките на Лисабонската стратегия за нарастване ролята на малкия и среден бизнес при повишаване на заетостта.

Освен условията, свързани със създаване на бизнеса, трябва да се установи по-благоприятен климат за предприемачество като: данъчни облекчения и преференции; подкрепа от страна на държавата чрез разгърнатата консултантска и информационна мрежа, която да обслужва предприятията; изграждане на инфраструктурни обекти; подпомагане и гарантиране на външно-икономическите връзки на бизнеса и пр. Всичко това доведе до 55,8% заетост през 2005 г. и 59,7% през 2010 г. Това е крачка напред в изпълнение на Лисабонската стратегия.

Сериозно предизвикателство за пазара на труда е безработицата и нейното ограничаване. С решаването на този проблем е свързана социалната цена на реформата в България.

През 1989 г. безработните у нас са 8,8% от активното население, през 1999 г. е 16,6%. След стабилизиране на икономиката 2001 г. безработицата у нас бележи тенденция на намаляване от 17,9% през 2001 г. на 16,3% през 2002 г., 13,8% през 2003 г. 12,0% през 2004 г., 10,1% през 2005 г., 9% за 2006, 6,9% за 2007 г., 5,6% 2008г., 6,8% 2009 г. и 10,2% 2010 г.²⁴ (Вж. табл. 7 и фиг. 5 на безработицата).

²⁴ Източник: НСИ

През 2008 г. безработицата в България достига най-ниското си равнище за последните 15 години 5,6%, през 2010 г. коефициентът на безработицата е 10,2%. Увеличението на безработицата през последните две години е по-голяма при мъжете в сравнение с жените.

Коефициентът на ниска безработица е един от основните показатели за устойчиво развитие, а **липсата на заетост** е една от причините за бедност, социално изключване, **ниска конкурентоспособност и несигурност**.

Това са проблеми, чието решаване ще съдейства за постигането на **икономическа и социална сигурност и конкурентоспособност**.

3.4. Някои аспекти на работната сила в транспорта

Транспортът има ключова роля в икономиката на България и нейната ориентация. Този факт, както и развитието на транспортната инфраструктура, технологията на превозите в рамките на трансевропейската мрежа, изискват от българската транспортна наука и кадри високо образователно ниво и максимална практическа адаптивност. Изпълнението на стратегията за развитие на транспортната система в България до 2020 г. не е възможно без участието на науката и научния потенциал, който може успешно да се справи с това предизвикателство. Ефективното интегриране на страната в Европейския съюз, безопасността и сигурността на движението, селектирането и внедряването на новостите и постиженията в транспортната наука изискват отлично подготвени специалисти, с мащабност и широта на научните и практическите познания. Инфраструктурните проекти на Балканите също изискват мобилни човешки ресурси придобили качества и опит на висококвалифицирани транспортни специалисти.

Заетостта в транспорта пряко произтича от пазара на труда и това определя социалната роля на сектора. В транспортния сектор заетите са 163 072 човека към края на 2003 г. и на 161971 към края на 2004 г., а през 2010 г. - 161079 и добавена стойност 2627843 хил. лв. по факторни разходи.²⁵

Броят на заетите лица по кодекса на труда и Закона за държавния служител намалява прогресивно /около 3,5 - 4,0 % средногодишно след 1998 г./

²⁵ Източник: НСИ. Транспорт, Сектор складиране и пощи, 2010

в резултат от методите за оптимизация на дейността и навлизането на частни предприятия в сектора. Делът на заетите в частния транспортен сектор достига около 62,4% от общия брой на заетите в транспортния сектор. Този дял остава значително под средното за страната в частния сектор: 101067 са заети в частния сектор за същата година. Общият брой в транспортния сектор за 2004 г. е 161 971, а общият брой на заетите за същата година е 3226343 (5% от заетите са в транспортния сектор).

Броят на заетите намалява главно в железопътния и въздушния транспорт. Повече от 84000 заети в железопътния транспорт през 1990 г. броят им е намалял на 35000 души в 2004 г.

В транспортния отрасъл на страната са заети голям брой работници и служители, които заемат около 7% от общия брой заети лица в националната икономика. В железопътния транспорт заетите са около 31400 души общо (15818 човека в „БДЖ“ ЕАД, 15373 в НК „ЖИ“ и 10 в „Булмаркет“ АД), като е предвидена тенденция за намаляване на зетия персонал. Относителният дял на работещите, заети в експлоатация, е около 85%. Необходимостта от ефективно управление на човешките ресурси в условията на нова работна среда наложи реструктуриране на отделни дейности в НК „ЖИ“ и „БДЖ“ ЕАД. Оптимизирането на числеността и структурата на персонала и значителната промяна в характера и функциите, компетенциите и отговорностите на голям брой работни места, промениха професионалните и квалификационните характеристики на персонала и засилиха тенденциите за увеличаване относителния дял на персонала с колежанска, бакалавърска и магистърска образователно-квалификационна степен на висше образование.

В образователната структура на персонала през последните 20 години се наблюдава тенденция за прогресивно подобряване в следствие на 2 основни фактора:

- При редуцирането на персонала се освобождават по-ниско квалифицирани работници и служители;
- Възникването на нови длъжности и увеличаването на изискванията за образователна степен за тях. Около 29% от персонала е с висше образование, около 55% - със средно и около

16% - с основно. Тенденцията е да се запазва и да се увеличава дела на персонала със средно и висше образование.

Процесът на реструктуриране на железниците и дружествата и намаляването на числеността на персонала ще наложат и значителна промяна в характера на функциите, компетенциите и отговорностите на голям брой работни места, а също така в техните професионални и квалификационни характеристики. Това се налага най-вече от позицията на сигурността в транспорта. Това е и предпоставка за увеличаване на възможностите за реализация на персонала във фирмите чрез повишаване на професионалната квалификация, ефективността на социалната адаптация, въвеждането на нова система за оценка и заплащане на труда и оптимална социална политика, т.е. предприемане на действия за привеждане на числеността на персонала в съответствие с обема на превозите. Необходимо е да се прогнозира изменението в структурата на работната сила и повишаване изискванията към образованието и квалификацията на работната сила.

При управлението на персонала е важно изучаването на структурата на работната сила по категории и професии. Недостигът на висококвалифицирана работна сила има неблагоприятно влияние върху конкурентоспособността.

Средносрочната стратегия за развитието на човешките ресурси в транспортния сектор е важен елемент поради факта, че реализирането на големите проекти на СОПТ (Секторна оперативна програма за транспорт) ще окаже значително влияние както върху ръста на заетостта, така и на икономиката на България.

Характерно е, че работната сила в транспортния сектор с изключение на въздушния транспорт застарява с усилен темпове. Недостиг на работна сила има в някои подсектори.

Според проучвания и национални изследвания натоварването на персонала се увеличава, а въздействието му върху организацията на работа е слабо. Увеличеният трафик, дистанционното наблюдение, исканията на промените в организацията на работа оказват негативно действие на работниците. Служителите в транспортния сектор много често работят с удължено работно време, по празници, съботни и неделни дни, дълго отсъствие от дома и др.

Налице са промени в естеството на работа на транспортния работник: ползване на нови технологии – като инструменти за дистанционно управление и наблюдение, бордови компютри; необходимост от познаване на законодателството, владеене на езици и др. Работата е монотонна, с по-малко възможности за придобиване на нови знания в сравнение с работата на средностатистическото работещо население.

Специфично за работната сила в сектора на транспорта е особената комбинация от рискове и фактори, като например - ергономичните рискове. Те са причинители на стрес във връзка с организацията на работа, шум, опасни вещества, вибрация, необичайно работно време, работа далеч от дома и от работна база, липса на удобства, сложна работна ситуация, необходимост от постоянно адаптиране към многобройните структурни промени, които се случиха в сектора. Затова те са особено предизвикателство за специално наблюдение и изследване.

Сигурността в транспорта до голяма степен зависи от работната сила, от нейната **квалификация, образование, мотивацията за работа.**

Само за 2010 г. общите щети от произшествия, нанесени към холдинг „БДЖ” ЕАД, възлизат на 1060088 лева, през 2009 г. има 1651 броя произшествия, отчетени като инциденти, от които 914 са по вина на „БДЖ” ЕАД с щети за 245488 лв. През 2010 г. инцидентите прогресивно нарастват на 1736 броя, от които 1024 са по вина на „БДЖ” ЕАД с щети 433554 лева.

Освен това обезпокоително е, че през 2010 г. са загинали и ранени 91 лица, от които 47 загинали и ранени 29 в резултат на 85 броя регистрирани разследвани произшествия, с участие на „БДЖ” ЕАД.²⁶

Тези и други отрицателни факти и обстоятелства налагат извода, че е необходим един нов подход на отговорност и дисциплина на работната сила в ж.п. транспорта и по-високи критерии за пригодност, за сигурност и безопасност на системата.

Поради особената важност на проблема в доклада на ЕК – OSHA²⁷ за факти и цифри в транспорта се правят важни препоръки за наблюдение и изследване на работната сила в транспортния сектор: създаване на карта на

²⁶ Източник: „БДЖ” ЕАД.

²⁷ OSNA – дейностите включват координиране подготовката на доклади на генералния секретар на ООН до Общото събрание.

рисковете за служителите в транспортния сектор, като се включат всички подсектори и групи персонал; осведомеността за определени рискове, (например от излагане на риск от заразни болести и др. е недостатъчна); определени транспортни професии пораждаат ергономични и организационни рискове, свързани със сложна работна ситуация; рисковете от злополуки е по-обширна концепция, при която се вземат под внимание множество фактори, които оказват влияние; разработване на инструменти за наблюдение на умората и процедурите за справяне с умората; оценяване въздействието на по-всеобхватна транспортна политика върху здравето и безопасността на съответните служители в транспортния сектор; разширяване използването на технологични средства за наблюдение и контрол на рисковете. Посочва се необходимостта от оценяване доколко е отрицателно въздействие към едно по-разнородно работещо население; като се има предвид, че работната сила в сектора на транспорта застарява, особено при автомобилния и обществения транспорт. Тези проблеми трябва да се вземат предвид при организацията на работата, адаптирането към работното място и особено обучението, квалификацията, отговорността, умението на персонала, за поддържане на пригодността за заетост.

Българската работна сила се нуждае от нови качества за сигурност, за да устои на високата конкуренция от страните членки на ЕС. Това изисква усилия от страна на държавните институции, образователната система, бизнес-организациите, работодателите, синдикатите и др. неправителствени организации.

Промените са необходими в демографската и образователната политика, за по-тясно взаимодействие на пазара на труда, както и възможностите за участие на гражданското общество в тези процеси, за повече и по-качествени работни места в областите водещи до познания и интелектуални заложи, за по-голяма сигурност в бизнеса чрез конкурентноспособна работна сила.

Това е исторически шанс на България, за да се приобщи към Европейския социален модел

4. Икономическата криза, антикризисните подходи в България и сигурността

Сигурността се появява на преден план обикновено по време на кризи, заплахи, смущаващи фактори.

Кризите са белег за дълбоки промени с последици за всеки човек, всяко предприятие, всяка нация и за цялото човечество.

Сред многобройните кризи икономическата криза е най-видимата. Мнозина твърдят, че кризата е преодоляна. Възниква въпросът така ли е? Преодоляна ли е заплахата, угрозата и несигурността от кризата, която е надвиснала над всеки човек?

Противно на онова, което мнозина твърдят, кризата далеч не е преодоляна. Тя може дори още преди да е завършила (защото се прилагат неефективни решения) да породи няколко други. Тя би могла да се усложни и от други неравновесия, които възникват самостоятелно и влизат в съзвучие с нея. Така че над света, както и над живота ни, са надвиснали хиляди заплахи във време, когато на хоризонта се очертават невероятни възможности.

За да се промъкне човек между перипетиите, да избегне най-лошото и да извлече полза от най-доброто, е необходимо преди всичко да разбере тези кризи, да анализира всеки трус, всяка заплаха, да предвиди всяка атака и да изпревари техния ход, за да го впише във възможните важни тенденции за бъдещето.²⁸

4.1. За изхода от икономическата и финансовата криза в България и сигурността

България е част от глобалното световно стопанство, страна с отворена пазарна икономика. Следователно световната финансова криза и породената от нея рецесия на глобалната икономика се отразява естествено върху стопанските процеси в Р.България.

Това, което различава сегашната криза от множество други кризи, които я предхождаха през последния четвърт век е, че тя носеше етикета „Произведе-

²⁸ Вж. по-подробно Атали Ж. Да оцелееш в кризата. Рива, С., 2011, с. 13-15.

но в Америка”. Факт е, че докато предишните кризи бяха овладени и ограничени, „произведената в Америка криза бързо се разпространи в целия свят”.²⁹

Най-ефикасната теория за смекчаване на големите циклични колебания в стопанската дейност е предложена от британския икономист Джон Мейнард Кейнс (1885-1946). Той се смята за икономиста, намерил изхода от финансовата криза през 30-те години на 20 век.

Тя се прилага от привържениците на Кейнс и неговите опоненти. Препоръча се от Нобеловите лауреати по икономика - Пол Кругман, Джоузеф Стиглиц, Майкъл Спенс, Пол Самуелсън и други световноизвестни икономисти.

През 1936 г. Кейнс публикува знаменития си труд „Обща теория за заетостта, лихвата и парите”.³⁰ В нея икономическата криза се описва като ситуация, в която за кратък период от време икономиката не е в състояние да си помогне сама. Тогава хората, загрижени за себе си, спират да купуват, предприятията прекратяват инвестициите и въпреки ниските лихви се образува спирала, водеща надолу.

При това състояние, според Кейнс, **държавата трябва да се намеси активно и да стимулира създаването на работни места.**

В една открита пазарна икономика има различни пазари, които винаги проявяват тенденция към баланс - да се предлага толкова стока, колкото търсене има. На практика този баланс е постижим поради естествената потребност хората да спестяват. Колкото по-високи са доходите на населението, толкова по-големи са и спестяванията им. Естествено това означава, че с нарастването на доходите се забавя потреблението. То от своя страна се отразява на търсенето, а търсенето влияе на производството. С намаляването на производството спада и заетостта. Намалената заетост води до снижаване на доходите.

Цикличният характер в макроикономическата система е напълно естествен. Процесите в националната и в световната икономика по отношение на тяхната динамика преминават в условията на стабилност и нестабилност.

Заедно с това е важно да се посочи в какво се изразява въздействието на световната криза върху българската икономика и транспортния сектор към

²⁹ Стиглиц, Дж., Свободното падане, "ИнфоДар", 2010, с. 31.

³⁰ Кейнс, Дж., Обща теория за заетостта, лихвата и парите. Изд. Къща „Хр. Ботев”, С., 1993.

настоящия момент и кои са **по-важните негативни въздействия на световната криза върху нашата икономика, а именно:**

Първо: тотален срив на чуждестранните инвестиции, 0,5-1,0 млрд. евро в 2009 г. при 5,43 млрд. през 2008 г. , силно ограничаване на достъпа на кредити за бизнеса и домакинствата, намаляване трансфера на българските работници в чужбина 35-40%; намаляване постъпленията от чуждестранни туристи в България - с 30-35%, ограничаване постъпленията от транспортни услуги на български сухопътни, водни и въздушни превозвачи за и от други страни с 35-40%;

Второ: вътрешни фактори за въздействие - намаляване на инвестициите на работещите у нас чуждестранни и български компании; понижаване на държавните разходи със Закона за бюджета за 2010 г. и 2011 г.; свиване потребителското търсене на домакинствата поради въвеждане на плоския данък през 2008 г., замразяване заплатите на 440 хиляди държавни служители на нивото на 2008 г. и др.

Кризата в икономиката, респективно и в транспорта се отрази тежко на автомобилния, товарния и пътническият железопътен транспорт и най-вече на холдинг "БДЖ" ЕАД. Той приключи кризисната 2010 г. със загуба от 47 млн. лв. при загуба за 2009 г. от 69 млн. лв., при 15 млн. лева по-малко приходи. Към края на 2010 г. задълженията на холдинговата структура са в общ размер на около 800 млн. лева. Около 400 млн. лева са дългосрочни. Другите 400 млн. лв. се разпределят между търговските задължения и текущите кредити. Задълженията към доставчиците на компанията се увеличават през 2010 г. и са около 230 млн. лв., поради започналите плащания по стари договори. Приходите на холдинга през 2009 г. са около 32% по-ниски от приходите през 2007 г. Приходите от товарните превози бележат най-висок спад - 42% по-малко през 2009 г. в сравнение с 2007 г.³¹ Държавните товарни превози се превърнаха от печеливши и субсидиращи пътническите превози (преди пет години) в губещо звено. Причината освен световната криза е и краят на монопола на този вид транспорт, навлизането на частни ж.п. превозвачи на пазара на товарни превози.

Изводът, който може да се направи, е че: независимо дали превозите ще се извършват от държавен или частен оператор, модерните ж.п. превози биха

³¹ Източник: "БДЖ" ЕАД.

донесли на националната икономика големи приходи и сигурност, а от това е сериозна предпоставка за устойчив икономически растеж и конкурентоспособност.

С посочените и други негативни въздействия рецесията в икономиката у нас се задълбочава, като този процес продължава през 2011 г. Нейната дълбочина и продължителност в България ще зависи от развитието на кризата в САЩ и Западна Европа.

Мнозинството икономисти по света твърдят, че сегашната световна криза се дължи на **недостатъчното търсене**. Това е характерно и за българската криза. Общото търсене намалява поради рязкото свиване на външното и вътрешното търсене.

През 2009 г. реалният спад на БВП е с 5,1% в сравнение с предходната година. Брутна добавена стойност в икономиката намалява с 3,6%, в аграрният сектор реалното намаление е с 2,9%, в отраслите на индустриалния сектор се създава с 8,1% по-малко добавена стойност, отколкото през 2008 г. Добавената стойност в сектора на услугите реално намалява с 1,5%. Разходите за индивидуално потребление намаляват с 5,9%, инвестициите в основен капитал - с 24,9%. Външно-търговското салдо е отрицателно (-8% от номиналния обем на БВП). За 2009 г. износът на стоки и услуги намалява с 10%, а вносът на стоки и услуги – с 21,8%.

Консолидираният бюджет, е в дефицит. Към края на октомври 2011 г. номиналният размер на държавния дълг възлиза на 5516,8 млн. евро, от който външен е 3299,6 млн. евро, а вътрешен 2217,2 млн. евро. В структурата на дълга относителният дял на външния дълг е 59,8%, а вътрешният - 40,2%. Съотношението на държавен дълг/БВП за същия период е 14,3%.³²

Натрупването на държавния дълг е въпрос, който не бива да се подценява, защото се отразява на жизнения стандарт на населението у нас. То поема икономическите тежести, свързани с неговото погасяване. Отразява се върху сигурността на младото поколение, при което се намалява заетостта и жизнения стандарт на основата на трайната тенденция за увеличаване на безработицата

³² Източник: Министерство на финансите.

През 2010 г. безработицата у нас достига 10,2%³³. Нараства доходната и имотната поляризация - 79,7% от вложителите притежават едва 4,8% от спестяванията, а около 1000 души притежават 5,97% от спестяванията (в това число 325 депозити са с над 1 млн. лева). България отдавна не познава такава поляризация.

4.2. Преодоляването на последиците от икономическата и финансовата криза в България

Антицикличната политика не премахва бизнес циклите, но ги смекчава и избягва икономически и други екстремални ситуации с тежки последици.

Затова преди всичко е необходима **общодържавна позиция**, пакет от мерки за смекчаване на последиците от кризата чрез избора на парична и бюджетна политика и политика за насърчаване на търсенето. Според чл. кор. Ив. Ангелов при криза на свитото търсене няма по-ефикасно лекарство от **стимулиране на търсенето**.³⁴

Най-големи резерви има в **държавните разходи**. Увеличаването на държавните разходи трябва да включи преди всичко разходите: за инфраструктура, здравеопазване, образование, наука, иновации, опазване на околната среда, помощи за най-бедните, помощи за най-нуждаещите се общини. Освен това увеличаването на държавните разходи могат да причинят временен бюджетен дефицит. Повечето страни в света прибягват до такива дефицити дори в нормални години.

Превишаването на бюджетните разходи над приходите е присъщо не само на бюджета на България, а и на много други страни. Така е и в страните от Европейския съюз, САЩ и др.

Например за последен път бюджетът на САЩ е приключил с бюджетен излишък през 1969 г. От тогава той е с дефицит. При спад на БВП през 2009 г. 5,1% , умерен дефицит до 2% от БВП през 2010 г. беше допустим.

В ЕС през 2009 г. очакваният дефицит беше 6,5% при 2% преди кризата. Страните от Г-20, които произвеждат от около 80% от световния БВП, са също в дефицит.

³³ Източник: НСИ.

³⁴ Вж. Ангелов Ив. Световната икономическа криза и България. Академично издателство "Проф. Марин Дринов", С., 2010.

В проектобюджета за 2012 г. у нас се предвижда 1,3% бюджетен дефицит, който е 1 млрд. лева при 2,3% ръст, повече средства за здравеопазване и образование, инфлация 2,8%, резерва на държавата да бъде 4 млрд. лв., 16% повече бюджетни такси.

Съгласно споразумението, което ще се подпише между 26^{те} държави на ЕС (Великобритания няма да участва) се предвижда строга финансова дисциплина, бюджетният дефицит да не надвишава 0,5% от БВП, санкции за държавите, които надвишават 3% бюджетен дефицит от БВП, планиране на 200 млрд. евро за държавите, които са в лошо финансово състояние.

Желязно правило в световната бюджетна теория и практика е, че в добри години следва да се поддържа умерен излишък, а в лоши години да се прибегва до умерен дефицит, така че за период от 10-15 години да се постигне равновесие.

В сегашната ситуация най-важните антикризисни мерки не са рестрикциите, а **стимулирането на стопанската дейност** и поддържането на заетостта чрез по-големи, но рационални бюджетни разходи.

Прилагането на стимулиращ подход, а не рестриктивна политика, която води до още по-дълбок срив на производството, повече безработни, по-рязък спад на доходите, дава вече първите резултати в смекчаване на кризата в САЩ, Япония и някои страни от Европейския съюз.

Всяка криза, особено от такъв мащаб не минава, без да остави значими последици. Наследството от 2008 г. ще даде един нов поглед към продължителния спор по въпроса коя и какъв вид икономическа система най-вероятно ще създаде най-голямо благосъстояние.³⁵

На основата на поставените проблеми бихме могли да обобщим следното:

◆ При криза на ограниченото търсене е необходимо разумно **стимулираща, а не рестриктивна бюджетна политика**. Умереният и рационалният бюджетен дефицит до 2-3% от БВП е едно от средствата за по-скорошно излизане от кризата. Този дефицит може да създаде условия за стимулирането на бизнеса, потреблението, за създаването на условия за инвестиции в инфраструктурата и др.

³⁵ Стиглиц, Дж., Цитир. произв., с. 10.

Образно това е „хирургическото средство“ за „лекуване“ на рецесията или дефлационния разрив, а бюджетният излишък – експанзионистичния или инфлационния разрив.

◆ Съкращаване на **неоправданите бюджетни разходи**, което не бива да се прави поголовно.

◆ Възприемане на **модерното кейнсианство**, което проповядва философията „**пазар и държава**“, а не пазар или държава. Кейнсианството доказва тяхната взаимна допълняемост и приложение чрез регулиращата пазарна икономика. Прилагането на кейнсианската теория и практика за повече социална справедливост, следва да намери практическа реализация в социалното пазарно стопанство. За това е необходимо да се прилага у нас **кейнсианска антициклична политика**.

Тези и други мерки, свързани с **ефективната намеса на държавата**, са абсолютно необходими, защото нашата икономика само на пръв поглед е добре подготвена за кризата с големия си фискален и валутен резерв.

Може да се направи изводът, че сегашното състояние на реалния сектор на икономиката, остарелите структурни и технологични характеристики, ниска производителност, конкурентоспособност и доходи спрямо страните в Европейския съюз, огромен дефицит на търговския баланс, голям брутен външен дълг, остра социална поляризация, неефективна в значителната си част администрация и други налагат извода, че България преживява последиците от тежка криза. Затова са необходими ефективни и действащи **антикризисни мерки на съответните звена и институции на държавата** за преодоляване последиците от кризата (рецесията).

Намирането на ефективни и рационални решения при една далновидна макроикономическа политика, ще е изхода от преодоляване последиците на тежката финансова и икономическа криза на настоящия етап в България.

В доклада на Световната банка за „растеж и развитие“ с председател Нобеловия лауреат по икономика Майкъл Спенс се посочва, че „има много общи неща между успешните икономики... Но няма универсални учебници...“

Освен това Майкъл Спенс подчертава, че „всяка страна трябва да си изработи собствена рецепта с лекарства. Чуждестранните икономисти и агенции

могат да предлагат някои съставки, но самата страна, за която се отнася може и трябва да напише рецептата.”

4.3. Предотвратяване на следваща икономическа криза

Това естествено не бива да се постига с нов и скъп експеримент на идеи, които многократно се проваляха. Предотвратяването на следващата криза започва с поуки от настоящата.

Засилването на ролята на държавата е една от най-важните поуки от кризата, защото наред с фундаменталната причина – цикличния характер на кризите, отстраняването на държавата от управлението на икономиката е много важна причина за настоящата криза в САЩ и други развити страни.

Твърдението на видния американски учен Милтън Фридман, лауреат на Нобелова награда по икономика, че колкото по-малко държава – толкова по-добре - се опроверга от кризата.

Джоузеф Стиглиц в 2008 г. подчерта отново, „че е нужен нов баланс между пазар и държава”, а на въпроса за фактора, играещ главна роля за кризата на годишната дискусия в Давос, Швейцария 2009 г. се потвърди мнението, а именно: „Вярата, че пазарът се самонастройва. Кризата опроверга тази заблуда.”

През последните 100 години няма нито един случай, когато икономика, попаднала в дълбока икономическа криза, да е излязла от нея без активна роля на държавата и че е възможно успешно икономическо развитие без активно участие на държавата. Бъдещото развитие на стопанствата е на регулираната пазарна икономика. Деструктивният принцип на консервативната икономическа теория „Пазар или държава” се провали. Бъдещето е на конструктивния принцип „**И пазар, и държава**”, които не трябва да се противопоставят, а да се допълват.

За някои автори икономическата криза, световната икономическа и финансова криза е криза по учебник и съответно предвидена. Дерегулиран пазар, зялат с ликвидност и ниски лихвени проценти, глобален балон на недвижимите имоти и растеж на високорисковото ипотечно кредитиране се оказаха лоша комбинация. Американският фискален и търговски дефицит и натрупването на огромни доларови резерви от Китай е илюстрация на дисбаланса в световната икономика. При това е ясно, че нещата са на път да се

объркат. След срива в световното стопанство съществува необходимост от строга регулация или поне по-строги, отколкото са били преди кризата регулаторните органи и механизми.

4.4. Възможност от нова световна рецесия и влиянието ѝ върху българската икономика.

Всяка криза оставя значими последици. Кризата от края на 2007 г. и 2008 г. не беше изненада за анализаторите в световната икономика.

В сегашната световна икономика, при която е тясна взаимозависимостта между регионалните и национални икономики, е много сложен и комплексът от причини за тази криза. Най-общо той включва следното:³⁶

- бизнес циклите;
- вярата в (пазарната саморегулация) в свободните от регулация пазари;
- отстраняването на държавата от участие в управлението на икономиката;
- раздути до степен на самообслужване финансови пазари;
- фундаменталните глобални диспропорции особено между натрупване и потребление в различни части на света;
- глобални колебания в цените на важни борсови стоки, особено на горивата и храните;
- финансово-икономическото поведение на САЩ и на американските корпорации; глобализацията.

В посочения аспект, за да се извлекат поуки от кризата, трябва да има единомислие във възгледите за това как най-голямата икономика в света – икономиката на Америка се озова в състояние на „свободно падане“. Единомислието за причините ще помогне за постигането на съгласие какво да се прави, за да се излезе от кризата или да се предотврати следващата.³⁷

Некоректното поведение на банките, провалите на регулаторните органи, либералната монетарна политика на Федералния резерв дава обяснение защо се поставя тежестта на отговорността върху финансовите пазари и институции.

³⁶ Ангелов Ив., Цитир. произв., с. 17,18.

³⁷ Вж. Стилглиц Дж. Цитир. произв.

Да се открият основните причини, които се намират в основата на проблема, е като „беленето на лукова глава” - прави сравнение Джоузеф Стиглиц. Всяко обяснение поражда въпроси на по-дълбоко ниво като: неразумното материално стимулиране на банкерите, защо и откъде се определят стимулите за високо заплащане. Отговорът се свързва с проблема на корпоративното управление, начините, схемите за материално стимулиране, начините, по които се определят стимулите за заплащане. Естественният подбор предполага оцеляване на най-приспособимите; фирмите, чието управление и начин на стимулиране са най-добре проектирани за успех, и в дългосрочен план, би трябвало да преуспяват.

„Кризата не беше нещо, което просто се случи на финансовите пазари; тя беше изкуствено създадена, беше нещо, което Уолстрийт причини на себе си и на останалата част от обществото ни. Високите бонуси и фокусирането единствено и само върху правенето на пари на Уолстрийт може да привличат повече на брой, отколкото е необходимо хора, за които етиката не означава кой знае какво, но универсалността на проблема предполага, че става въпрос за фундаментални дефицити на системата”.³⁸

Икономическата криза от 2008 г. анализаторите определят като по учебник, и съответно, че е не само предвидима, а и предвидена, криза, която бързо се разпространи в целия свят. Тя беше „експортирана” от САЩ.

Главният проблем за излизане от кризата е **производството**, сферите на **заетостта** и **доходите**. Производството в САЩ формира едва 11,5% от БВП. Преговорите за огромния държавен дълг и дефицит завършиха с компромис и управленчески мир между най-висшите институции за вземането на адекватни решения за управлението на държавния дълг.

Причините за кризата в Европа се коренят в недостатъчната интеграция в икономическото развитие и икономическата политика, липсата на симетрична интеграция на паричната и бюджетна политика.

Кризисната ситуация в двата най-развити региона на световната икономика ще продължава дълго. Сложната ситуация в икономиките на най-развитите страни се отразява и върху българската икономика. Влиянието на външните фактори се проявява в много и различни позиции.

³⁸ Стиглиц Дж. Пак там, с.18,19.

Смущенията в стопанската дейност на развитите страни, които са наши основни търговски партньори, ограничават износа ни. Растежът на икономиката сега се дължи главно на износа, поради стагнация на вътрешното потребление в резултат на рестриктивна икономическа политика. Всяко намаление на износа означава намаление на растежа, тъй като предизвиква намаление на заетостта, на семейните доходи, на приходите в бюджета, в осигурителната система, в увеличаване на бедността и в засилване на социалното напрежение, до нарастване на сигурността.

Една евентуална рецесия в развитите страни и произтичаща от това глобална несигурност в световната финансова общност ограничават притока на чуждестранни инвестиции /ПЧИ/. Възможно е дори сегашният отлив на ПЧИ да продължи.

Евентуалната рецесия ограничават трансфера на българските работници в тези страни и на техни близки в България. Една нова рецесия в развитите страни се отразява неблагоприятно върху дейността на наши фирми, осигуряващи задгранични транспортни услуги.

Смущенията в световния финансов сектор се пренасят и върху българския финансов сектор, главно върху търговските банки. Това ограничават кредитирането на българските фирми и домакинства. Необходими са по-големи обезпечения по кредитите, по-високи лихви, които да включват процент за риска и др. Сериозно се отразяват смущенията и върху инвестиционните, взаимните, пенсионните и други фондове.

Ограничават се и финансовите възможности на гражданите от различни страни да пътуват до България, а това намалява приходите от туризъм.

Сложната международна обстановка, несигурността потиска допълнително конкурентоспособността на нашите стоки.

Негативните очаквания са неизмерими. Те са и психологически фактор, който при определени обстоятелства се превръща в деструктивен икономически фактор в различните сфери и жизненни дейности.

Тези и други предположения, поуците от предишните и от икономическата криза от 2008 г. налагат вземането на бързи и компенсиращи мерки за стимулиране на вътрешното, частното, държавното и инвестиционното потре-

бление. Ролята на вътрешното потребление е фактор на растежа в България, сега и в бъдеще.

В новата обстановка става още по-важно откриването на нови работни места, усъвършенстване и модернизиране структурата на производството. Сега у нас производството формира незначителна част от БВП. Структурата на икономиката се е променила от сферата на производството, където материалните наличности играят важна роля, до услугите, където ситуацията е различна.

Главният въпрос в глобалната икономика на XXI век е **ролята на държавата.**

Комбинацията от по-висока заетост и по-добра социална защита означава, че хората имат по-големи възможности да поемат рискове. Добре планираната и организирана социална държава подкрепя „иновативното общество“. Социална държава и социална защита за обикновените хора е повече от необходимост за българските условия и стандарти, за да има по-голяма сигурност и по-висок жизнен стандарт.

Бъдещето е на **регулираната пазарна икономика**, а не на саморегулиращата се пазарна икономика. Този подход следва да се утвърждава, тъй като такава икономика няма никъде по света.

Никоя държава не може да функционира ефективно без правителството да играе важна роля. Жизнено е необходим баланс, нов баланс между пазар и държава.

* * *

Сегашната криза един ден ще свърши и ще остави след себе си безброй последствия. Възможно е всеки от нас да успее да излезе от нея в доста по-добро състояние, отколкото е бил при започването, при условие, че разбере нейната логика и ход, приложи новопридобитите знания в много области, разчита на себе си, подходи сериозно, стане ковач на собствената си съдба и избере стратегии за личното си оцеляване...

Промяната, която искаме да видим в света, в който живеем следва да бъде в самите нас, за да изградим един различен по качество и сигурност живот на основата на конкурентоспособна икономика.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева Т., Дилема безопасност: американски вариант – Пол Инс. 1993;
2. Ангелов Ив., Световната икономическа криза. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, С., 2010;
3. Атали Ж., Да оцелееш в кризите. С., Рива, 2011;
4. Димитрова П., Комплексно оценяване на конкурентоспособността на кадрите във фирмата, Сп. Хранителни науки, техника и технологии, УХТ, бр. 2, 2011;
5. Заетост и безработица. Годишни данни, НСИ, С., 2010;
6. Иванов Т., Мениджмънт на сигурността и отбраната, УИ „Стопанство“, С., 2008;
7. Казаков Ат., Човешкият капитал. УИ „Стопанство”, С., 2010;
8. Конституция на Република България. СИБИ, С., 1998;
9. Кръстев, Др. Политика на ЕС в областта на сигурността, Военно издателство ЕООД, С., 2010;
10. Наблюдение на работната сила, НСИ, С., 2009, 2010;
11. НСИ, Статистика на доходите и условията на живот;
12. НСИ, Транспорт, складиране и пощи, 2010;
13. Оперативна програма Транспорт 2007-2013;
14. Проданов В., Вътрешната сигурност и националната държава. Военен журнал, С., 1995, № 2;
15. Сакс Дж. Краят на бедността. Изд. Къща „Кръгзор”, С., 2006;
16. Слатински Н., Измерение на сигурността. С., 2000;
17. Статистически справочник. НСИ, С., 2009, 2010, 2011;
18. Стилглиц Дж., Свободно падане. Изд. Къща „Инфо-Дар” ЕООД, С., 2010;
19. Стоянов В., Богатство и благосъстояние. „Галик”, С., 2007;
20. Стефанов Г., Теория на международната сигурност. С., 2005;
21. The Global Competitiveness Report, 2010, 2011;
22. Ruzal Barry, People, States And Fear. An Agenda For International Security.
23. Ed De Souza and P. J. Boulder, Economic Strategy and National Security, 2000.